

Всесвітня історія

УДК 903(292.4/5) «637»

М.І. Агаркова

ДО ПРОБЛЕМИ ЕТНІЧНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ КУРГАННИХ КУЛЬТУР ЧОРНОМОРСЬКО-КАСПІЙСЬКИХ СТЕПІВ

Розглядається цікавий атрибут поховального ритуалу курганних культур Чорноморсько-каспійських степів, що може виступити й діагностичним етнокультурним атрибутом. У поховальній традиції катакомбної, бабинської, зрубної, абашевської та андронівської культур бронзового віку мала місце спільна практика супроводу небіжчика рештками свійських тварин, що дозволяє припускати їхні близькі світоглядні уявлення та може розглядатися як відображення загальної складної системи поховального культу у різних індоіранських племен.

Ключові слова: археологічні дослідження, поховальний ритуал, етнокультурна атрибуція, рештки свійських тварин, катакомбна культура, бабинська культура, зрубна культура, андронівська культура.

Рассматривается интересный атрибут похоронного обряда курганых культур Черноморско-каспийских степей, который может выступить и диагностическим этнокультурным атрибутом. В похоронной традиции катакомбной, бабинской, срубной, абашевской и андроновской культур бронзового века существовала общая практика сопровождения умершего захоронениями одомашненных животных, что позволяет допускать их близкие мировоззренческие представления и может рассматриваться как отображение общей сложной системы похоронного обряда у разных индоиранских племен.

Ключевые слова: археологические исследования, похоронный обряд, этнокультурная атрибуция, останки одомашненных животных, катакомбная культура, бабинская культура, срубная культура, андроновская культура.

Look through the interesting attribute of a funeral rite of barrow cultures of the Chernomorsko-Caspian steeps, which is considered can act diagnostic ethno cultural attribute. In funeral tradition by a catacombna, babinska, srubna, abashevskia and andronivska cultures of bronze age the general practice of accompaniment dying the burial places of the domesticated animals that allows similar world vision presentations and it can be considered as display of the general difficult system of a funeral ceremony at different Indo-Iranian tribes.

Key words: archeological researches, funeral rite (ceremony), ethno cultural attributes, remains of domesticated animals, catacombna culture, babinska culture, srubna culture, andronivska culture.

Постановка проблеми. Чимало дослідників дотримується думки, відповідно до якої скотарські племена бронзового віку Чорноморсько-каспійських степів належали до груп індоіранської людності. Серед наведених на користь цього аргументів привертає увагу цікавий атрибут тогочасного поховального ритуалу – спільна практика супроводу небіжчика рештками свійських тварин. Обряди жертвоприношення – важлива частина релігійної обрядності будь-якого традиційного суспільства. В ході цих обрядів розкривається чимало аспектів духовного життя соціуму, світобачення, релігії, етики й системи цінностей культури, а отже з'являється мож-

ливість порівняти на основі отриманих даних ті чи інші культурні утворення з метою виявити загальні риси й відмінності. В сучасній археології не склалося єдиного підходу до такого типу джерел, як кісткові залишки жертвних тварин, окремо розглядаються “жертвоприношення”, “жертвні тварини”, “напутня їжа”, сліди “ритуальних трапез” та інші, в дослідженнях переважають емпіричні підходи й методи масово-статистичного аналізу, мало уваги приділяється ритуальному контексту й етнокультурній інтерпретації [1, с. 4].

Аналіз історичних та археологічних джерел дозволяє виявити в похованнях ямної, катакомбної, бабинської, зрубної, Андронівської та абашевської культурах наявність решток певних

видів свійських тварин, причому у чітко визначеній формі та способі використання в системі ритуалу.

Сучасні досягнення з цього питання репрезентують фундаментальні праці Д.Г. Здановича [5], Є. А. Черленок [15], в світлі тези щодо індоіранської належності стародавностей К. Ф. Смирнова, О. Ю. Кузьміної [13], В. Ф. Генінга [2]. Окремі дослідники, намагаючись підкреслити певну локальну своєрідність, часто подають спільні для степових груп риси поховального обряду в якості регіональних. Наприклад, астрагали, черепи з кістками ніг бика/коня вважають характерними атрибутами катакомбної (Синюк А.Т., Погорелов В.І.), бабинської та зрубної культур (Березанська С.С., Післарій І.О.). Однак, вказані атрибути трапляються в похованнях усіх перелічених культур і, скоріш за все, мають спільну семантику [12, с.104-105]. На жаль, згаданому елементу поховальної практики до сьогодні приділено недостатньо уваги, попри закладений в ньому інформативний потенціал.

Мета статті довести культурну та етнічну спадкоємність між носіями археологічних культур степової Євразії епохи бронзи.

Основний матеріал. В науковій літературі існують, принаймні, дві універсальні концепції походження й змісту поховального обряду. Згідно однієї з них, весь комплекс передпоховальних, поховальних та поминальних ритуалів виникає як бажання видалити мертве тіло з середі живих та одночасно природна прив'язаність рідних до померлого. Однак, більшість дослідників дотримується іншої точки зору, згідно якої поховальний обряд є одним з "ритуалів переходу" душі людини з одного стану до іншого. В цьому контексті поховальні дії повинні забезпечити посмертне існування душі на етапі переходу зі світу живих до світу померлих. В археології до даних поховального обряду застосовується структурно-семантичний метод, який передбачає пошук пріоритетних ознак та взаємозв'язків для подальшої розробки не лише формально-логічних, але й семантично-значних класифікацій.

Список основних ознак поховального комплексу епохи бронзи традиційний. Він містить у собі положення в кургані, тип поховальної споруди, позу й орієнтовку померлого, елементи ритуалу, склад та розташування інвентарю, статеві-вікові та інші антропологічні особливості померлого. Однак, на жаль, більшість деталей частіш за все погано відображуються у звітах й публікаціях, а інколи ці дані й зовсім відсутні. Серед них, й наявність кісткових залишків жертвних тварин. Жертвні обряди мали масовий

характер в епоху бронзи в степовому Заураллі, що ж стосується Надчорноморських степів, тут вони фіксуються значно рідше.

У поховальній практиці були задіяні певні види свійських тварин, причому у чітко визначеній формі та способі використання в системі ритуалу. Рештки тварин за характером локалізації можна розділити на три групи: 1 – в камері разом, з небіжчиком; 2 – поза камерою, сепаратно від померлого; 3 – на підкурганному майданчику та в насипу [11, с.10]. Саме друга і меншою мірою третя групи об'єктів знаходять найбільш близькі паралелі у пам'ятках катакомбної, бабинської та зрубної культур Надчорномор'я, а точніше Дніпро-Донецько-Нижньодонського регіону [10, с.184].

Власне самостійні поховання свійських тварин зрідка трапляються в різних регіонах катакомбної області – у Передкавказзі, Надчорномор'ї та Криму, але в ритуальному контексті вони, вочевидь, не відокремлювалися від захоронень людей та іноді тлумачаться як кенотафи. Натомість комплекси, що досліджені в Осколо-Донецькому регіоні, дозволяють інакше підійти до цієї проблеми [1, с.19]. Так, поховання тварин в окремих могильних спорудах, що супроводжувалися зведенням насипу/досипки, свідчать про їхній особливий статус у релігійно-міфологічних уявленнях ранніх скотарів. Культ тварин є одним з архаїчних, витоки якого, можливо, сягають тотемізму. В умовах відтворюючого скотарсько-землеробського господарства виникає особлива форма поклоніння тваринам – зоолатрія, що еволюціонує у напрямку від обожнення тварини до присвячення її конкретному божеству [4, с.125].

Провідна роль великої рогатої худоби в господарстві та релігійних віруваннях індоєвропейців не викликає сумнівів і навіть розглядається як індикатор у пошуку індоєвропейської прабатьківщини. У хетів, які канонізували надзвичайно складний ритуал жертвоприносин, корова/бик була на першому місці в ієрархії жертвних тварин. У Ригведі корова постає як небо та Індра – бог війни, грому, блискавки. Синонімом останнього в гімнах нерідко виступає бик – «неприборканий, міцний бик», «яскравий бик» (РВ I, 10; IV, 18). З точки зору індоєвропейської приналежності племен катакомбної спільноти, особливий обряд поховання тварин може розглядатися як персоналізована жертва певному божеству присвяченої йому тварини. У відповідному контексті можна тлумачити й наявність у похованнях кам'яних сокир-молотів та наконечників спису, як атрибутів грізного бога Індри (ваджра – «палиця грому») та спис бога війни).

Водночас характерною рисою деяких катакомбних культур (КК) виступає інший варіант використання тварин у поховальному ритуалі, що археологічно фіксується у вигляді укладених разом черепа та кісток кінцівок великої рогатої худоби (бика або коня), розміщених переважно на дні вхідних шахт катакомб і отримав в літературі назву «шкура» або «опудало». За спостереженнями Р.О. Литвиненка, на Сіверському Дінці вказана традиція з'являється наприкінці ранньодонецького етапу і стає характерною для пізніх катакомбних груп – донецької, середньодонської, бахмутської. Відома ця практика також в окремих катакомбних групах Нижньої Донщини та Степового Передкавказзя, зокрема східно- і західноманицькій, зрідка – волгодонській. На відміну від локальних варіантів Донецько-Донської КК (за С.Н. Братченком), для інших катакомбних угруповань, в т.ч. інгульської КК, «шкури/опудала» не є характерними. Наявність подібних решток у похованнях людей можуть розумітися як індивідуальна жертва, що повинна була забезпечити потойбічне існування небіжчика. Водночас спеціальні захоронення жертвних тварин виступають як культ, що має більш широке значення. Показовим є факт, що в індоєвропейській міфотворчій традиції широко використовується зооморфний код. Саме бик і кінь виступають в якості інкарнацій Індри в «Ригведі» (РВ I, 230; II, 12; III, 31), а в іранській традиції уподобання бику є характерним для бога війни і перемоги Веретрагни [6, с.11].

У пізньокатакомбний час на Донеччині кістки великих копитних (черепа та кістки ніг), вочевидь, імітують тяглову худобу, але не напутню їжу. Цей висновок ґрунтується на таких спостереженнях. У ранньодонецьких пам'ятках напутня їжа представлена винятково кістками дрібної рогатої худоби (вівця, коза), що локалізуються переважно в ногах або в голові небіжчика. Про відповідну функцію свідчать знахідки бронзових ножів серед цих кісток. На відміну від кісток дрібних тварин, що трапляються у камерах, рештки крупної худоби локалізуються виключно в шахтах катакомб або на заплічках ям. Саме в цей час шахта іноді використовується для розміщення колісних возів, що могли виконувати функцію транспортування померлого у потойбічний світ. Дійсно, у похованнях передкавказької катакомбної культури візки трапляються переважно в шахтах, а в передуючій їм позиції знаходять «шкури» свійських тварин. Почасти дерев'яний заслон до камери має конструкцію, що можна розглядати як борт візка, при цьому до нього буквально приурочені череп з кінцівками. З'являється

практика ставити жарівниці з вугіллям також до шахти, що в сукупності з кістками тварин за складом є близьким до так званих жертвникам передкавказької катакомбної культури, які також можуть виконувати функцію транспортування. Таким чином, спосіб розміщення решток великої рогатої худоби свідчить на користь тлумачення їх у поховальному контексті в якості тяглової сили чи упряжної тварини. Ці дані дають підстави ще для одного висновку – про посилення мобільності степових скотарів у пізньокатакомбний час. Термінологія та інтерпретація, що застосовуються до вказаних об'єктів, достатньо різноманітні, але не завжди коректні. Вочевидь, частини туши або куски м'яса тварини мали різну семантичну загрузку. На користь цього свідчить вже той факт, що в одному похованні нерідко трапляється декілька різних за формою, змістом та розташуванням об'єктів з кістками тварин [14, с.54].

Відповідна традиція поширена також у межах культурної області Бабіне, однак знов-таки не повсюдно, а лише в ареалі Дніпро-Донської бабинської культури (ДДБК), причому пов'язана майже винятково з її ранніми комплексами. Череп і кістки кінцівок великої, рідше дрібної, свійської худоби розміщалися на перекритті, між стінками ями та рами, рідше всередині могилі з дотриманістю відокремленості від небіжчика. Іноді їх трактують як жертвоприносини й дари, а також напутню їжу. Близькі аналогії походять з могильників потапівсько-синташтінсько-петровсько кола, де в ряді могил вояків, поряд з цілими кістяками коней, присутні також їх імітації (шкури-опудала) у вигляді голови та відрубаних кінцівок, нерідко парні й загнзудані, які, можливо, символізують саму колісницю. Разом із знахідками щиткових псаліїв для колісничної упряжі коней, знахідки відповідного кістяка можуть бути розцінені як імітація тварини або візка - колісниці, що супроводжує небіжчика в потойбічний світ.

Розглядувана поховальна практика, набуває продовження й розвиток у зрубній культурній традиції, причому переважно в бережнівсько-маївській зрубній культурі (БМЗК). Існує декілька варіантів покладення кісток тварин: 1) череп, покладений на відрубані кістки кінцівок, розміщається на краю чи перекритті могили, або між стінами ями та зрубу; 2) череп знаходиться на перекритті, як правило, над головою померлого, а кістки 4-х кінцівок розміщені по кутках споруди. Ці варіанти інтерпретуються, відповідно, як складена або розтягнута шкура тварини, а самі об'єкти пов'язуються з поховальними й поминальними тризнами, жертвами

богам і духам, жертвовною їжею, жертвовною риною, транспортною твариною для переправи в потойбічний світ.

Отже можна погодитись з думками Л.Г. Самійленко та Р.О. Литвиненка, що практика супроводу катакомбних, бабинських, зрубних поховань «шкурами/опудалами» тварин може розглядатися як спільна паралель між означеними культурами. Не випадковим є й помічений Р.О. Литвиненком суттєвий збіг ареалів цього елементу поховальної обрядовості в епоху середньої–пізньої бронзи.

Досліджуючи жертвоприношення тварин в поховальному обряді населення степового Зауралля епохи середньої бронзи і пов'язуючи відповідне населення з ранніми індоіранцями, Д.Г. Зданович доводить утвердження багатьох форм обряду і релігійного життя, притаманного індоіранцями. Дослідник розрізняє жертвоприношення трьох типів: перші характеризуються тим, що тварини мали супроводжувати небіжчика в потойбічний світ, а також несли «охоронні» функції (велика кількість остеологічних залишків можливо ілюструє загально індоєвропейські уявлення про потойбічний світ як «луг» або «пасовисько», де пасуться душі жертвних тварин), в інших увага акцентується на харчовій функції тварин та підкреслюється особлива роль коня, який виступав в якості тимчасового заступника померлого, жертви третього були пов'язані з культом пращурів і хтонічних істот [5, с.20].

Достаток і розмаїття жертвоприношень тварин – одна з найбільш визначних особливостей синташтинського поховального ритуалу. Видовий склад є характерним для епохи бронзи, кількісно домінує мала рогата худоба, кінь, велика рогата худоба, собака. Показовим є спосіб використання тварин в ритуалі: для великої рогатої худоби не зафіксовано жодного випадку використання туші цілком, натомість собака, навпаки, не піддавався розчленуванню. Найчастіше використовувалися компоненти, що склалися з голови й кінцівок тварини, що семантично наближено до повних туш. В локалізації частин жертвних тварин переважають знахідки на рівні перекриття (56%) [2, с.56]. Це спостереження особливо красномовно для скелетів собак й сполучень «череп і кістки кінцівок» коня, в тому числі, «запряжені» в похованнях з колісницями та псаліями. На другому місці – дно й придонна частина (22%), де переважає традиція покладення кінцівок малої рогатої худоби в комплекті з черепом або без нього. Розташування жертвників біля краю ями – пізніша хронологічна ознака і відноситься вже до петровського етапу [2, с.59].

Д.Г. Зданович зробив спроби співвіднести види жертвних тварин зі статеві-віковими характеристиками похованих. Так, в дитячих похованнях знайдені виключно особі малої рогатої худоби. Цей вид використовувався для поховання жінок (можливо, дошлюбного віку). На думку дослідника, не менш достовірний зв'язок «чоловік-жертвоприношення коня», навіть у випадках, коли поховання було колективним. Найбільше кількісне і видове різноманіття жертвних тварин спостерігаються саме в колективних похованнях дорослих чоловіків. Таким чином, автор констатує, що на складність поховальної споруди, склад інвентарю, й жертвоприношення впливають статеві-вікові характеристики індивіда.

Не дивлячись на втрату вербальної традиції, індоєвропейська (частіше з уточненням – індоіранська і, навіть, іранська) приналежність синташтинських пам'яток ніким ні відкидається. Єдиний доступний шлях – використання індоєвропейських аналогій й міфологічних універсалій. Висока ритуальна цінність коня, який в індоєвропейських міфологіях був атрибутом богів Сонця, грому, смерті, в синташтинських похованнях підтверджується зв'язком цього виду жертвоприношень з найбільш крупними могильними ямами, де поховані дорослі чоловіки. Наявний також взаємозв'язок жертвоприношень малої рогатої худоби з покійними молодших вікових груп, роль яких в соціально-поховальній структурі не могла бути високою.

Особлива роль собаки підкреслюється її ритуальним використанням. Культ собаки й вовку тісно пов'язаний в індоєвропейській міфології й в синташтинських похованнях, вочевидь, мало місце їх взаємозаміна. Відношення собаки (вовку) одночасно до світу домашніх й диких тварин передбачає його роль медіатору, в тому числі й в прикордонній ситуації світ живих-світ мертвих (Цербер, чотириокі пси Авести та ін.). Симптоматичною в цьому зв'язку є локалізація даного виду жертвоприношень між дном могильної ями й поверхівістю.

Доволі неоднозначну роль кістки тварин відіграють у поховальному обряді абашевської культури протягом її історії і в різних районах її розповсюдження. Відповідне питання докладно вивчала О.В. Кузьміна. Відтак, в ранніх абашевських могильниках Середнього Поволжя зустрічаються амулети у вигляді клику кабана та різцю бобра, які знаходяться в зоні голови померлого [8, с.59]. Вкладення в поховання амулетів з зубів тварин – стійка стародавня традиція, відома ще в ямних пам'ятках, що зберігається в зрубній, алакульській культурі.

Зустрічаються також астрагали кабана і барана, які лежать безпосередньо біля кістяку. Взагалі, частіш за все, використовувалися астрагали тих тварин, які складали основу стада. Скоріш за все вони пов'язані з магічними ритуалами, направленими на збереження й примноження стада. Обряд поміщення в поховання астрагалів простежується як у катакомбних культур, так і у більш пізніх.

Окремі кістки тварин, а саме, трубчасті кістки ніг і копита барану і корови в посудинах зустрічають в рівній кількості як біля ніг померлого, так і біля його голови. Окремі захоронення кісток тварин зустрічаються рідше й часто тлумачаться як кенотафи. В той же час спеціальні захоронення жертвних тварин виступають як суспільний акт, що має величезне значення [1, с.20].

Класичні абашевські могильники (за періодизацією О.В. Кузьміної) Середнього Поволжя та Південного Приуралля дають наступний остеологічний матеріал. Жертвники, тісно пов'язані з культом вогню (лежать на вугіллі), і складаються з кісток ніг та челюсті барана, корови, коня знаходяться в центрі кургану знайдені в Поволжі [8, с.59]. Існують численні знахідки кісток тварин над похованням, але спочатку вони, скоріш за все, знаходилися на перекритті могильної ями. В цей період також часто зустрічаються астрагали свині у похованнях, які знаходяться біля рук померлого (Середнє Поволжя) та астрагали барана і крупної рогатої худоби біля ніг померлого (Південне Приуралля). Окремі кістки вівці та КРХ (зуби, кістки ніг, шийні хребці) зустрічаються біля ніг померлого. Слід виокремити клики тварин в абашевських похованнях в Південному Приураллі. Серед них – клики собаки в намисті поряд з дрібними бронзовими бусинами, серед обвуглених обламків дитячого черепу (Метев-Тамак), клики ведмедя також разом з бронзовими бусинами. Треба згадати, що у багатьох народів ведмідь розглядався як помічник в охороні стада.

Пізні абашевські могильники Середнього Поволжя, не дозволяють так чітко структурувати знайдений матеріал. Так, в одному кургані Тебі-Каси зустрічаються два опудала корови, в засипку братерської могили знайдені астрагали ведмедя та зуби корови, щоправда, такі ж знайдені і біля кістяку венцем біля голови.

Таким чином, можна зробити висновок, що наявність кісток тварин в похованнях – традиція абашевської культури. В ранніх пам'ятках – це кістки ніг, в пізніших – кістки ніг і черепа, що символізують всю тварину. Демонструються світоглядні уявлення, згідно яких в поховання

попадає частина туши тварини, що не була транспортною, а складала основу стада. Кістки цих тварин скоріш за все – залишки напутньої їжі. Натомість жертвники, що склалися з кісток коня та всіх тварин, які складали стадо, що знаходилися біля поховання або на його перекритті імітують транспортну тварину. Ця ідея притаманна не лише пам'яткам абашевської, але й катакомбної спільноти, де в епоху середньої бронзи простежується поховання в кургані транспортної тварини, причому не поблизу померлого, а в окремій камері, вхідній шахті катакомби, разом із візком.

Наприкінці епохи середньої бронзи в Доно-Волго-Південно-Уральському регіоні складається обряд, за якого головну роль відігравав кінь і колісниця, які поміщалися у вхідну камеру, розташовану по вертикалі, над поховальною камерою, на її перекритті. Тому жертвники і скелети коней фіксуються на перекритті або поблизу з могилою людини. Але слід відмітити й різницю між абашевськими й покровськими та сінташтинськими пам'ятками. Жодного разу в абашевських похованнях не зафіксовані пари коней або сліди від колісниць.

Досліджуючи поховальний ритуал в сінташтинських, покровських й потапівських культурних утвореннях, Є.О. Черленок спеціально розрізняє 4 групи комплексів кісток тварин: поховання колісничних коней, “жертвники”, “поховальну їжу” й поховання собак [15, с.15]. Відбираючи кістяк колісничного коня, дослідник керувався двома критеріями: захоронення двох коней та кореляція з іншими елементами колісної упряжі, що дозволило йому виокремити чотири типи поховань колісничних коней: черепи й кінцівки двох коней в камері з палями й колісницею (в Південному Заураллі, фіксується лише в сінташтинських похованнях), черепи й кінцівки двох коней на перекритті разом з колісничним інвентарем, кістяки двох коней на перекритті без кінної упряжі (Південне Зауралля, Середнє Поволжя, в петровській, сінташтинській, потапівській культурі), два кінських кістяка в окремій ямі (Волго-Донський й Казахський район). Окремі кістки тварин без черепу, як правило, розташовані на дні могильної ями в голові похованого, ми розглядаємо як залишки “заупокійної їжі”, а комплекси, які складаються з черепів й інших кісток тварин, які частіш за все знаходяться біля ніг похованого за межами поховальної ями, скоріш за все відображають ритуали, пов'язані з поминками померлого в період між похованням й остаточним оформленням поховальної споруди.

Комплекси кісток тварин “Потапівки” й “Сінташти” схожі між собою тим, що в обох культурах кістяки тварин зустрічаються, як правило, на перекритті могильної ями, зустрічаються поховання собаки, а в пам’ятках покровського типу “жертovníки” знаходяться за межами могильної ями, поховання собаки відсутні.

Іноді, знахідки в похованнях «шкур» тварин розцінюються як специфічні елітарні ознаки померлого, регалії сакральної влади або атрибути престижної господарської діяльності. Наявність черепу з кінцівками тварин, переважно коня й бика, а також поховальної їжі, переважно вівці, за наявності інших характерних предметів супроводжуючого інвентарю зрубної культурно-історичної спільноти, можуть свідчити про жрецький характер небіжчика. В.В. Циміданов, серед інших ознак, відносить кістки тварин (якщо вони не є залишками м’ясної їжі) до знаків статусу похованого, тоді як ознаками підвищеного рангу, на його думку, виступає м’ясна їжа у вигляді частини хребта й куприка, а також кістки тварин на перекритті могил серед інших головних та додаткових елементів поховання [16, с.9-10].

Висновки. Протягом всієї епохи бронзи в обрядах жертвоприношень тварин зберігається спільне ритуальне “ядро”, яке залучає форми репрезентації тварини, склад “жертвовного стада”, структуру жертovníків, що, поряд з іншими ознаками, дозволяє вважати культури степової Євразії єдиним “культурним світом”. В просторі досліджуваній “культурний світ” виглядає “клаптевим” й “мозаїчним”, оскільки навіть у межах одного етапу обряди жертвоприношень тварин виявляють достатньо значимі варіації по пам’ятках. В сферу варіацій входять й видовий склад “жертвовного стада”, й локалізація залишків тварин в могилах, й наявність жертovníків різного типу. На основі порівняння результатів археологічних досліджень з даними етнографії, різноманітні поховальні звичаї у носіїв катакомбної (Донецько-Донської), бабинської (ДДБК) та зрубної (БМЗК) культур Надчорномор’я, за наявності домінант основних відмінних ознак для кожної культури, може розглядатися як відображення загальної складної системи поховального культу у різних індоіранських племен, який визначав різноманітне ставлення до померлих та включав широке коло поховальних звичаїв та ритуалів, один з яких ми розглянули. Досліджуючи відповідний елемент поховального ритуалу сінташтинських, петровських й абашевських пам’яток, можна зробити висновок щодо впливу на їх поховальну обрядовість культур катакомбного кола. В

системі сінташтинської й петровської обрядовості жертвоприношень простежуються окремі “іранські” риси, які підтверджують думку, що скоріш за все, ми зіштовхуємося з носіями однієї з індоіранських мов. Невиключно, що це представники третьої або гіпотетичної четвертої гілки “аріїв” [13, с.67]. Порівняння обрядових ознак поховань різних етапів середнього-пізнього бронзового віку з реконструйованими культурологами космогонічними уявленнями давніх індоєвропейців дозволяє виявити загальні елементи, накреслити еволюцію основних культурних архетипів, а інколи і деякі деталі культу, а головне, зробити висновок щодо культурної та, можна припускати, етнічної спадкоємності між носіями скотарських археологічних культур Чорноморсько-каспійських степів епохи бронзи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Берестнев С.И. Захоронения животных у племен катакомбной общности / С.И. Берестнев // Проблемы археологии, древней и средневековой истории Украины: матер. междунар. науч. конф., 1 – 3 марта 1995 г.: тезисы докл. – Х., 1995. – С. 19-20.
2. Генинг В.Ф. Могильник Синташта и проблема ранних индоиранских племен / В.Ф. Генинг // СА. – 1977. – № 4. – С.53-73.
3. Генинг В.Ф. Синташта / Генинг В.Ф., Зданович Г.Б., Генинг В.В. – Челябинск: Южноуральское кн. изд., 1992, – 256 с.
4. Захарова Е.Ю. Отражение основного индоевропейского мифа в срубной изобразительной традиции / Е.Ю. Захарова // Взаимодействие и развитие древних культур Южного пограничья Европы и Азии: матер. междунар. науч. конф. – Саратов-Энгельс, 2000г. – С. 125-127.
5. Зданович Д.Г. Жертвоприношения животных в погребальном обряде населения степного Зауралья эпохи средней бронзы: автореф. дис. на соискание науч. степ. канд. ист. наук: спец. 07.00.06 «Исторические науки» / Д.Г. Зданович. – Екатеринбург, 2005. – 20 с.
6. Конвергенция и дивергенция в развитии культур эпохи энеолита-бронзы Средней и Восточной Европы: материалы конф. (Саратов, 21-25 авг. 1995 г). – СПб, 1995. – 69 с.
7. Кузьмина Е.Е. Колесный транспорт и проблема этнической и социальной истории древнего населения Южнорусских степей / Е.Е. Кузьмина // ВДИ. – 1974. – № 4. – С.68-87.
8. Кузьмина Е.Е. Культурная и этническая атрибуция пастушеских племен Казахстана и Средней Азии / Е.Е. Кузьмина // ВДИ. – 1988. – № 2. – С.35-59.
9. Кузьмина О.В. Кости животных в погребальном обряде абашевской культуры / Е.Е. Кузьмина // Взаимодействие и развитие

- древних культур Юного пограниччя Європи і Азії: матер. науч. конф. – Саратов-Енгельс, 2000. – С.59-65.
10. Литвиненко Р.А. Катакомбное наследие в бабинской культуре / Р.А. Литвиненко // Степи Евразии в древности и средневековье: матер. междунар. науч. конф. – СПб: Изд-во Гос. Эрмитажа, 2002. – С.183-189.
  11. Литвиненко Р.А. Об одной параллели в погребальном обряде скотоводческих племен эпохи бронзы Днепро-Донецкого региона / Р.А. Литвиненко: матер. вузівськ. наук. конф. проф.-виклад. складу за підсумками наук.-дослідн. роботи. – Донецьк: Вид-во ДонДУ, 1997. – С.10-13.
  12. Самойленко Л.Г. Общие черты в деталях погребального обряда у племен энеолита и бронзового века Степной Украины / Л.Г. Самойленко // Проблемы исследования памятников археологии Северского Донца. – Луганск. – С. 104-106.
  13. Смирнов Д.Ф. Происхождение индоиранцев в свете новейших археологических событий / Д.Ф.Смирнов, Е.Е. Кузьмина. – М.: Наука, 1977. – 102с.
  14. Чередніченко Н.Н. О роли колесного транспорта в быту и погребальном обряде степных племен в эпоху бронзы / Н.Н. Чередніченко // Духовная культура древнего населения Украины: междунар. научно-практ. конф., 3—5 окт. 1989 г.: тезисы докл. – К: Ин-т археологии АН УССР. – С. 53-55.
  15. Черленок Е.А. Погребальный обряд начальной поры эпохи поздней бронзы Волго-Уральского региона: автореф. дис. на соискание науч. степ. канд. ист. наук: спец. 07.00.06 «Исторические науки» / Е.А. Черленок. – СПб, 2005. – 24 с.
- Цимиданов В.В. Социальная структура срубного общества / Виталий Владиславович Цимиданов. – Донецк: Ин-т археологии НАН Украины, 2004. – 204 с.